

regényszövevényé. Nem csupán az teszi különössé, hogy különböző műfajok ötvözete, hogy „brikett” („valamiféle csirizzel és némi erőszakos nyomással összepréselt [regény]brikettkoc-ka”), de tükörszerűsége is növeli jelentésrétegeinek kiterjedését. A regényíró és az olvasó egyaránt magát láttatja és látja benne. TBT-t ugyanis lehetetlen nem azonosítani Apró Istvánnal, a szövegbéli regénytervet a *Regénybrikett* előmunkálataival, az egykoron boldognak hitt földrajzi térség cseresznyefák alatt lapító lakosával pedig magát az olvasót.

A világnak e – mégiscsak szerencsétlenebbik – felén egy magát legjobbnak megtisztelő társadalmi rend volt meghatározó hosszú évtizedeken keresztül. Kénytelenek voltunk benne élni, kelletlenül viseljük most súlyos következményeit. Az utolsó néhány év politikai eseményei néhol jó irányba, másutt rosszabbra fordították fejlődési irányát, ám szinte mindenütt bírálhatóvá vált és ért, minek következtében megjelentek vagy megíródtak szépprózai kritikái. Apró István regénye is e művek sorába illeszkedik. Ironikus kívüllálás, önbíráló, epés hangvétel jellemzi sorait. Mert igaz, az ábrázolt korszakban nemzedékektől sinkófálták el a teljes és normális ifjúkor lehetőségét, ám az elbeszélő (ki olykor maga TBT, a „regényíró regényhős”) hűvös felülnézetből mutatja be az „eltérített” nemzedéket is, Tihamérék „mélabús és szorongásra született” gyülekezetét, a világ megváltoztatására irányuló erőtlén, egérutas nekibuzdulásaikat, a „nagy” Terv-teremtő időszakot.

TBT ifjúkori csatangolásai révén kilátásunk nyílik a térség más országainak, nem kevesebb kilátástalansággal küszködő fiataljai sorsára. Közben e reménytelen helyzetben való felülemelkedés különböző útjait rajzolja meg előttünk, kezdve a nagy berűgásoktól az összeesküvésig. TBT és társai magatartásának hamis ellentpontjaként Hófehérke, az elszánt pártaktivista lány alakját állítja elénk az elbeszélő. TBT valóságos ideológiai küzdelmet folytat vele (másképp szerelmi szálak is fűzik hozzá), míg végül kiderül, HF-ke „mozgalmi nyüzsgése” sem vezethet – a hatalmi struktúra hamissága révén – máshova, mint abba az érzelmi-szellemi kátyúba, ahova TBT-ék tartoznak.

Apró regényében domináns szerepet kap a regénnyé szerveződés momentuma, az a folyamat, melynek során az egyes elemek (regényhős, elbeszélő) s a regény fogalomkörével érintkező műfajok egységes alkotássá állnak össze. Így az sem meglepő e műben, ha a szereplő, az elbeszélő kilép az elbeszélés menetéből, és közvetlen megszólítva az olvasót, fejére számolja annak valóságát, hogy a helyzet Tihamérék ifjúsága óta nem változott, mi több: „Tiszabácskunszentjásrévi Bódog Tihamér akármerre nézett (a határokon kívültre), mindenütt kopogtatott a demokrácia. Közvetlen közelében viszont valahogy másféle szelek fújtak, a korábbiaknál is agyalágyultabb szólamokkal teltek meg a lapok, és a korábbiaknál is nagyobb bunkók kerültek a felhargelt tömegek élére. Persze ezt is demokráciának titulálták, és akik elhitték, meg is undorodtak tőle.” S ennek tükrében még TBT utolsó regényébéli, tömör és lemondó megnyilatkozása („Kérünk még két sört.”) is érthető.

BENCE Erika

A KRITIKA ELHALLGATÁSA, A PRÓZA MEGSZÓLALÁSA

Lovas Ildikó: *Kalamáris*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994

1. Van Szerb Antalnak egy, már a maga korában is „korszerűtlen” írása, amely azonban legkedvesebb olvasmányaim egyike. Nemcsak a könyvek között eltelt ifjúságom „szent hitét” szeretem benne vizionálni, hanem azokért a sorokért is, amelyekben a fiatal iradalomért aggódik a 30-as évek végén, és amelyek csak most kezdenek előttem megví-

lágosodni: „Páni félelem fog el – írja a *Könyvek és ifjúság elégiájában* –, éjszaka szívdobogva ébredek: lehet a világ tele van új kezdésekkel, csak én nem veszem észre? Lehet, hogy receptivitásom égett ki, elhalt bennem a csodaváró ösztön? Lehet, hogy nincs semmi baj, csak én öregedtem meg?” A fiatal irodalommal való „nagy baj”, tudjuk, nem következett be, ellenkezőleg. De vajon indokolt-e egy ilyen aggodalom ma, amikor már Balassa Péter sem tud – bevallása szerint – kritikát írni igazán. A 80-as évek modern magyar prózáját „feldajkáló”, általam igen tisztelt kritikus elhallgatása okát az irodalom és a kritika között beállt „helyzetben” keresi a 90-es években, nevezetesen elveszni látja a „közeget”, melyben a prózaíró és a kritikus „szolidaritásban” dolgozhatott együtt az irodalom újraalapozásán, amiért is konkrétan a legújabb prózát okolja, melyhez egyre kevesebb férne. „Egy szó mint száz – mondja –, *nem tudom jól és pontosan megírni, miért is érzen úgy, hogy a '87 utáni magyar irodalomban, főként a prózában valami egészen mélyre ható baj támadt*. Ha pedig ennek kibogozására nem vagyok képes (ráadásul ekközben kétségtelenül vannak, létrejönnek jó könyvek, érdekes fejlemények, akár a fiatalabaknál, akár azoknál, akiknek – jó, legyen – a bábája voltam), *akkor inkább ne szívóskodjak, ne erőlködjek*. Így gondolom ezt a hallgatást, amiről számot adván talán kiderül, hogy nem az.” (*Jelenkor*, 1994/3. Kiemelés: P. Á.)

Károlyi Csaba a *Jelenkor* 1994. februári számában a következőképpen karakterizálja az új (az 1986-tal beteljesedő és lezáródó), majd a legújabb (az 1986. utáni) magyar prózát: „Az egyik poétikai újdonság a nyers mesének (a fabulának) a magyar prózában akkor szokásosnál alaposabb megszerkesztettsége volt, a szokatlanul jól megcsinált szöveg (szűzsé).” Ennek a folyamatnak a középpontjában az „epikai kifejezés” „artisztikusan kifinomult önreflexivitása” állt. „A kulcsmű a *Film*, amely a véksőikig vitt öntükrözéssel szinte felszámolja a történetet: a történet helyett a pusztá esemény marad. Innen út csak a történet visszavétele felé van. Valami mégiscsak elbeszélhetővé válik. Elkezdődik a történet rafinált visszacsempészése. Ez persze Mészöly egyéni útja, de kétségtelenül jellemző általánosabban is. Krasznahorkai vagy Balázs Attila elbeszélőtechnikája (később Szijj, Darvasi, Láng) jó példa lehet a történet visszazserzésére. Az önreflexió háttérbe szorul, a sugalmazáson, a mágikus vagy anekdotikus megfeleltetések keresztül visszakerül a történet a prózába.” Károlyi később Darvasi László *A veinhangeni rózsabokrok* (1993) című prózakötete kapcsán számba véve Szijj Ferenc, Láng Zsolt és Parti Nagy Lajos elbeszélőtechnikáját is (*Holmi* 1994/6.) megerősíteni látja korábbi észrevételeit: mintha a legújabb próza – írja – „az önreflexivitásra épülő szövegtől haladna a meginduló *elemi történetek irányába*”, mely során „kezd erőteljesen visszatérni a *történetek felmutatásában rejlő erő*”. (Kiemelés: P. Á.)

2. Szerb Antal csodaváró attitűdjébe behelyezkedve Lovas Ildikó törekvéseit egy autonóm epikai világ megteremtésére nem lehet önmagáért is becsléni. Kezdő prózaíróról lévén szó, itt még minden születőben van, az újrakezdés „varázsa” különös többléte ezeknek a friss, zsenge szövegeknek. A *Kalamáris* című prózakötet fölépítése mintha ezt a születési folyamatot imitálná: hogyan talál rá az elbeszélő előbb *saját hangjára*, majd történeteinek koordinátáira, *a térre és az időre*, hogy a Szabadkai szalag című elbeszéléstől – a kötet közepétől – teljes fegyverzetben álljon elénk a *történet és a történetmondó*. Lovas Ildikó technikájában van valami *elemi*, egyszerű és alapvető, ami magyarországi fiatal pályatársai törekvéseivel rokonítja. Túlzás lenne azonban valami nagyfokú tudatosságot tulajdonítani eljárásának, mert meglátásom szerint éppen ez, az *előítéletekkel szembeni közömbössége* teszi járhatóvá az utat, amelyet választott. Lovas Ildikó útjában semmiféle hagyomány vagy elmélet nem áll, éppen ezért bármelyik felé indul is, célba ér.

A poétikai megfélelések mellett (a történet visszavétele) tehát ebben a prózában kirajzolódni látszik egy elkülönülő szándék is, amely Lovas Ildikó kötetének helyi értékeiből

adódik: nevezetesen *Szabadka város történeté tételeiből*. A vajdasági irodalomnak mindig is megvolt az igénye regionális sajátosságainak kiemelésére, a városias jelleg illetően való hangsúlyozottsága azonban túl is mutat a helyi színeken. Lovas Ildikó egyszerűen rájött, hogy városának, *a városnak*, épületeknek, tereknek, körutaknak „története van”, pontosabban „van története” – mi sem adódott tehát egyértelműbbnek, mint kiaknázni az irodalom számára az élet eme korrespondenciáit. Nagy szeretettel rajzolja hát meg azokat a helyeket, amelyek a városiaság jegyét hordozzák: a katonakertet, a vasúti híd átjáróját, melyről egykor Közép-Európa talán egyik legfontosabb közlekedési csomópontjára volt kilátás, a mozit, a villamost, a cukrászdát, a zsinagógát, a piacot, a gimnáziumot, a börtönt. Ám történeté sohasem lehetnek volna ezek a városképek, ha a szerző nem mulandóságuk, fénykoruk és pusztulásuk perspektívájából ragadja meg őket: ami volt, az elmúlt – íme az idő, melynek melankóliája belengi az egész kötetet: a katonakertet bezárták, a villamost fölszámolták, a cukrászdában boltot nyitottak. Legutóbb Darvasi László frt Lovas Ildikó Szabadka-képeihez hasonló elbeszélést Szegedről *A Zord Apa, avagy a Werner-lány hűeles története* címmel (*Jelenkor*, 1994/4.). A két város századvégi-század eleji arculatának kialakítói „ugyanazok” a személyek, akiknek a „története” Lovas Ildikó képzetelet is megragadta – igazi elbeszélővé is akkor válik, amikor Darvasihoz hasonlóan mozgatni, beszéltetni kezdi őket a már megadott környezetben.

Ebből a szempontból aztán a *Kalamáris* első hat darabja, a *Levelek*, *A vihar*, *A katonakert*, *A mozi*, *A cukrászda* és az *Egy épület története* inkább egyfajta előtanulmány, melyben egy nyelvében gazdag, lelkes, de néha kissé elfogult prózaíró próbálgatja hangját és a perspektívákat. A *Szabadkai szalag* azonban már igazi elbeszélés. A szabadkaiáság itt már nem „kívül” van, az elbeszélő reflexióiban, hanem „belül”, magában a történetben, mely Ervin sorsában forog reménytelenül körbe. Az elbeszélő státusát az *Omnia mea mecum porto* című elbeszéléstől kezdve sikerül Lovas Ildikónak rendeznie. Nem mintha ellenemre lenne, ha egy különben háttérbe vonuló narrátor a végén kiszól az elbeszélésből, mint azt a *Szabadkai szalag* vagy a *Rigók* című elbeszélésben tette – mert ennek is megvan a maga szerepe, különösen a későbbi novellák síkváltásaiban –, de egyelőre poétikailag előremutatóbb, ha személyes hangját egy megformált elbeszélőben tárgyiasítja. Gruber Emma alakjára gondolok, akiben nemcsak a neki megfelelő narrátorra talált a szerző, hanem olyan hősré is, akinek igazi története van: az élete. Gruber Emma Lovas Ildikó elbeszélői éneje, aki idős koránál fogva élettörténetébe foglalhatja azt a század eleji hangulatot, melyet Szabadka épületei és Palics őriztek meg számunkra, amely az frónót is magával ragadta. Nem tudom, hogyan sikerült neki – talán rég elfelejtett ízekből, illatokból, érzésekből, benyomásokból –, de ezekben az elbeszélésekben az asszonyi történet esszenciáját préselte ki magának a szerző, ami egy nő fró szempontjából cseppet sem mellékes. Ilyen elbeszélés még a *Tavaszi kódok*, *A haj*, a *Képek* és *A kendő*.

A *Kalamáris*ban van két tökéletes novella, amely mintapéldája a történet visszavételének. Ezek *A haj* és *Az előimádkozó*. Ha eseményeikkel nem nyúlnának át korunkba, hihetnénk azt is, hogy nem ma fródtak, annyira remekművek. Nyilvánvaló, hogy Lovas Ildikó „korszerűtlenségében” kell keresni rejtélyük titkát, hogy vissza mert nyúlni „történeteink” kezdeteihez itt, a Vajdaságban, ahol egy Löbl Sára akár Kosztolányival is hősztázhatott. Az utóbbi időben sokat beszéltek Kosztolányiról, ám Lovas Ildikó Kosztolányi-élménye csöppet sem lejáratos, valami finom ironia megóvja a szöveg hitelességét, frissességét, akár Tolnai Ottó prózáját és költészetét.

Érdekes, hogy mindkét novella középpontjában a hősök életének kettőssége áll. Két nevük van és két életük, egy adott és egy vágyott: Löbl Sára kopasz, de parókája van, „mely volt olyan szép, mint másé”, és Tóth Annának mondja magát; Ezra bar Tholmajnt Strommer Bertalannak hívják, és kocsmát nyitna, mégis azzá lesz a végén, aminek lennie

kell – a zsidó hitközség előimádkozójává. Történetük azonban nem a lemondás története: az mindvégig kettős marad Lovas Ildikó elbeszélő technikájának bravúrjaként. A két sík érvényesítése, mely során hol az elbeszélés a történetbe, hol pedig a történet az elbeszélésbe tűnik át, nemcsak a történetben való hit megkettőzése, hanem létezésük értelme is: „... télen minden napja úgy múlt el, hogy visszapergetett és másként történetet meg egy eseményt, az életét, estig játszott sok-sok édes gondolattal, míg nem ült ismét a tükör elé, hogy levegye a parókát.” Szimbolikus értékűnek kell tekinteni azt a gesztust, ahogyan a szerző Sára kopasságát épp Kosztolányival leplezti le, azzal az íróval, aki szakértője volt a „szabadkáság” lélekemelő és lélekpusztító, ám ellentmondásaiban is mindig vállalt kettősségének.

3. Lovas Ildikó kis könyve a Levelektől kezdve egészen a kötetet záró, címadó rövidtörténetig egy célratörő, egyetlen elbeszélői lélegzetvételről tanúskodik, mely számottevő teremtő energiákat hordoz magában formában és technikában egyaránt. Igazán nem értem a kritika tanácstalanságát a fiatal irodalommal szemben. Talán valóban el kellene hallgatnia; talán akkor a legújabb próza maga is megszólalhatna.

PISZÁR Ágnes

A „NYELVI MENTŐSZOLGÁLAT” ÜGYÉBEN

Silling István: *Kupuszinai tájszótár*, JMMT, Újvidék, 1992

Közhelyszamba megy az a megállapítás, hogy nyelvjárásaink fölött már a múlt században megkondították a vészharangot. A napjainkban lezajló rohamos életformaváltás, a hagyományos paraszti gazdálkodás megfogatkozása révén a mi nemzedékünkre még inkább felelősségteljes feladatként hárul a pusztuló nyelvi értékek megmentése. „Gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni! Megragadni a pusztulót, menteni a veszendőt, feltárni a jelent, melyben múlt és jövő ölelkezik” – vallja nagy nyelvtudósunk, Bárczi Géza 1964-ben.

S a nyelvjárásai szókincs gyűjtője nemcsak és nem elsősorban lokálpatriotizmusból végzi konok kitartással munkáját s hozzá fel adatközlői emlékezetének mélyéből az elfeledettnek hitt „furcsa” szavak, kifejezések, szólások sorát – mindenekelőtt a nyelvtudomány, a néprajz számára nyújt értékes anyagot.

Az eddig változt körülmények, elvárások fényében kell értékelni Silling István törekvését, hogy e többszörösen specifikus tér(ség)ben és időben talált erőt arra, hogy összeállítsa és közreadja az 1979 és 1982 közötti kupuszinai tájszógyűjtés anyagát. Nyelvjárásutató-sunkról szólva bevezetőjében a szerző rá is mutat a mentési munkában bekövetkezett, remélhetőleg nem huzamos jellegű megtorpanásra.

Silling István helyi tájszótárt készített, e típus ugyanis, amellet hogy a legfiatalabb tájnyelvi szótártípus, aktuális koncepciójában a realitásra törekszik, mégpedig a gyűjtési időhatárok ellenére is bizonyos fokú teljességre. A helyi tájszótárak ismérvei fellelhetők Sillingnél is: a *monografikusság*, hisz egyazon személy végezte az anyaggyűjtést és az anyag feldolgozását is, így a szótár lényegében azonos színvonalú, nincsenek benne a gyűjtők személyétől függő szakmai egyenetlenségek; a *szinkrón jelleg*, a közölt anyag ugyanis viszonylag szűkebb időhatárok között állt össze, valamint az, hogy *egyetlen helyi nyelvjárást* dolgoz fel. Egyedüli forrását – noha ezt külön nem hangsúlyozza – föltételezhetően az előbeszéd képezte.